

АМИР ТЕМУР ДАВРИ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИГА ОИД БАЪЗИ БИР МУЛОҲАЗАЛАР (мансаб ва унвонлар мисолидан)

Ғаффаров Шокир Сафарович

Самарқанд Давлат Тиббиёт Институти профессори, тарих фанлар доктори.

Аннотация. Мақолада Соҳибқирон Амир Темур давридаги мавжуд бўлган мансаб ва унвонларни баъзи бир жихатлари ёритилган. Колавер са, марказий ва маҳаллий бошқарув тизими, курултой, мансаб (лавозим) ва унвонларнинг давлатчилик асосларини мустах камлашга курсатган таъсирини ҳам таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: давлатчилик, унвон, мансаб, лавозим, ҳукумдор, салтанат, қарор, ваколат, ҳокимият, амал, вазифалар, сарой.

SOME QUESTIONS IN STATE MANAGEMENT UNDER AMIR TEMUR (on the example of palace posts)

Gaffarov Shokir Safarovich

Professor of Samarkand State Medical Institute, Doctor of Historical Sciences.

Summary. The article describes some aspects of existing posts and titles during the reign of Amir Temur. In addition, the influence of the central government system and local authorities, congresses, careers and ranks on the weakening of the foundations of statehood was also analyzed.

Keywords: statehood, rank, career, position, ruler, kingdom, decision, power, power, practice, responsibilities, palace.

Истиклолимиз бизга кўп кадриятларимизни берди, жумладан, инсоний кадриятларни олий ўринда тутган Амир Темурдек Соҳибқирон ҳазратларинингсиймосини қайта жонлантиришда кенг одилона йўл очди, билъакс, эзгу тўйғуларни, илм-фан, бунёдкорлик ва бошқа маънавий кадриятларни бошида тутган улуғларнинг миннатдор авлод томонидан эъозланиши ҳам яққол кўрсатди. Амир Темур буюк тарихий шахс Ватан озодлиги ва мустақиллиги, аҳолининг тинчлиги, эркинлиги, мамлакат бутунлиги ва ободлиги йўлида бир умур от устида муттасил фаолият кўрсатган, марказлашган

буюк салтанат ташкил этиб, уни оқилона одилона бошқарган.

Биз мазкур мақолада Амир Темур давридаги асосий мансаб ва унвонлар тўғрисида тўхталмоқчимиз.

Амир Темур давлатида ягона ҳукумдор саналиб у мўғул анъаналаридан фарқли равишда ўзини хон деб эмас амир деб атаган. Амир Темур ҳокими мутлоқ саналсада, ўша давр анъаналарига кўра, чингизийлардан бўлган Суюрғатмаш ва Махмудхонларни хон қилиб кўтарилган, улар сохта хонлар бўлиб амалда салтанатга доиришларнинг аҳамиятга моликлари Амир Темур томонидан ҳал этилган. Ўзи ҳам мўғул хонининг қизи Сароймулкхонимга

уйланиб фахрли Кўрагон унвонига эга бўлган ва шу орқали ўзининг сиёсий ҳокимиятини мустақкамлаган.

Амир Темур чекланмаган ваколатга эга бўлиб, ўзи лозим топган пайтда давлат мансабдорлари томонидан қабул қилинган қарорларни ўзлаштириши ва янги қарорлар қабул қилиш мумкин бўлган.

Хукумат девонларининг бошлиғи Девонбеги¹ бўлиб, баъзан Сохиби девон-вазири аъзам² деб аталган.

Подшоҳ девонини иккига Девони аъло ва Девони бузургларга бўлинган. Девони аълонинг бошлиғи Сохибдегон деб аталган. Бу олий мансабга чиғатойлар задагонлари орасидан қўйилган. Девонбеги салтанатда юз бераётган воқеаларни назорат қилган ва уларнинг ҳисоботини ҳар куни шахсан Амир Темурга бериб турган.

Хўжа Масъуд Симноний Амир Темурнинг энг ишончли соҳиб девонларидан бир бўлган. Амир Темур Девонбегига катта ваколатлар бериш билан улар томонидан қабул қилинган қарорларни истаган вақтида бекор қила олган.

Марказий ҳокимиятнинг энг муҳим мансабдорларидан бири вазирлар ҳисобланган. Баъзан улар Девони адл, девони кузот каби девонлар деб аталган бўлиши ҳам мумкин. Амир Темур салтанатида етти вазир фаолият кўрсатган. Улар Девонбегига бўйсунган. Амир Темур вазирларини чеклашга интилган, ҳатто уларни узоқ бир мансабда ушлаб турмасдан тез-тез алмаштириб турган.

Бизнинг фикримизга, вазирларнинг фитноларига тез-тез дуч келган Амир Темур марказий

ҳокимиятни кучайтириш, ўз қўлида ҳокимиятни мустақкам ушлаб туриш учун ҳам вазирларнинг имкониятларини чеклашга интилган ва уларнинг фаолиятини қаттиқ назорат қилган.

Подшоҳ ва давлат хазинасини (хазоройи амира аталган) тасарруф этиб турувчи мансабдор хазинадор (хазин)³ деб аталган. Бизнингча улар давлат хазинасига жавобгар бўлиб, уларнинг ишларининг қаттиқ текширилган.

Марказий ҳокимиятда муҳрдор лавозими катта аҳамиятга эга бўлиб давлат ҳужжатларига муҳр қўйиш ишига маъсул бўлган. Муҳрдор ҳукумдорнинг энг яқин кишиси бўлган.

Подшоҳ ҳузурига арз-дод билан келувчилар ҳақида, шунингдек эл юртнинг умумий аҳволи, элатларда олий ҳукумдорнинг фармон ва ваколатига эга бўлган олий мансабдорлар арзбеги⁴ деб аталган. Унинг зиммасига мамлакатда бўлаётган воқеа-ҳодисаларни ҳаққоният билан етказиш масъулияти юкланган.

Амир Темур саройида шиқовуллар⁵ ҳам катта нуфузга эга бўлишган. Улар турли давлатлардан бошқа давлатга кетаётган элчиларнинг ташкилий масаласи билан шуғулланган.

Биз агар Амир Темур давлатининг элчилик фаолиятини кенглигини ва элчилар келганда уларни кутиб олишидаги расмий маросимларни кузатадиган бўлсак бу мансаб эгаларининг катта меҳнатини, тажрибаси ва маъсулиятини ҳис

¹Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб. Т.: Фан. 1996. Б. 14

²Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб. Т.: Фан. 1996. Б. 14

³Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиб саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан. 1969. Б.460.

⁴Ахмедов Б.-Амир темурни ёд этиб. Т.: Фан. 1996. Б.14

⁵Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Фан. 1996. Б.519

этамиз. Сарой элчиларини танлаш ва тайёрлаш маркази мавжуд бўлиб улар бевосита шу ишга масъул бўлганлар.

Олий мартабалардан бири тавочи (адъютант) мансаби бўлган. Улар қурултойга давлатнинг турли ўлкаларидан шахзода ва бошқа маҳаллий бошлиқларни тўплаш, юришлар олдида лашкар тўплаш, жанглар вақтида вафот этган ҳарбийларнинг ҳисоботини олиш ишлари билан ҳам машғул бўлишган⁶. Улар лашкар тўплаш, уларнинг аниқ ҳисоб-китобини олиб бориш, шароитини яхшилаш даражасини аниқлаш, амирларга керакли вазифаларни юклаш уларни тартиб рақамларини белгилаш ишларига масъул бўлганлар.

Товачилар тинчлик пайтида лашкарларни қурилиш ишларига тортиш ишлари билан шуғулланишган. Озорбойжонда канал қурилишига ҳам товачилар раҳбарлик қилган. Улар юришлардан тушган ўлжаларни адолатли тақсимлаш кўшинни бир жойга кўнишини ташкиллаштириш ва бошқа ишларга ҳам масъул бўлганлар.

Умуман олганда ушбу мансаб ҳам энг нуфузли ишлардан ҳисобланиб бу ишларга катта тажриба ва кучга, ташкилотчилик қобилиятига эга бўлган Амир Темурнинг яқин кишиларидан қўйилган.

Подшоҳнинг ов ҳайвонларини тасарруф қилиб турган хизматкор(кушчи)лар тепасида турган олий мансабдор кушбеги⁷ деб аталган. Бу мансабдорлар подшоҳнинг ов билан шуғулланишида кўмак бериши билан бирга ўргатилган кушлар орқали алоқалар олиб боришга ҳам масъул

бўлганлар. Кейинчалик уларнинг нуфузи ортиб Бухоро амирлигида бош вазир “Кушбеги” деб юритилган.

Амир Темур давридаги энг нуфузли унвонлардан бири Кўрагон (хон кўёви-Ш.Ғ) унвони бўлган.

Кўрагон Чингизхон авлодига мансуб хон қизига уйланган аслзодага берилган фахрли унвон⁸ бўлиб, ўша давр сиёсий анъаналарига мувофиқ мўғул хонлари қизига уйланган ҳуқумдор ўз қонуний ҳокимиятини шу унвон орқали мустаҳкамлаганлар. Амир Темур, Жаҳонгир, Мироншоҳ, Мирзо Улуғбеклар шундай фахрли номни олганлар.

Бизнингча давлатнинг куч-қудратини оширишда унга ҳар тамонлама мақом беришда бу унвоннинг аҳамайти юксак бўлган. Деярли 130 йил давомида мўғул хонлари ўзларини давлатнинг ҳуқуқий эгаси деб тарғиб қилганлар.

Соҳибқирон Амир Темур саройидаги энг нуфузли ёрликлардан бири тархондир. Салтанат олдида кўрсатган айрим хизматлари учун ер-мулклари солиқлардан озод қилинган ва яна бир қанча имтиёзларга эга бўлган. Хон хузурига бемалол кира оладиган, тўққиз мартагача гуноҳи кечириладиган, тегишли ўлжаси тақсимланмайдиган, гоҳида авлодлари солиқдан озод қилинадиган амир⁹.

Амир Темур саройидагинуфузли унвонлардан бири Нўёндин. Улар Амир Темур томонидан тамғага эга бўлган чигатой задагонларидан чиққан бўлиб, улуғ, амир, ноиб, туман (ўн минг кишилиқ лашкар) бошлиғи маъноларида қўлланган. Бу унвон эгаси ҳам Амир Темур саройида катта нуфузга эга бўлган.

⁶ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан. 1969. Б.460

⁷ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Фан. 1996. Б.519

⁸ Аҳмедов Б. Амир Темурни ёд этиб. Т.: Ғофур Ғулом номли нашриёти. 1966. Б.16.

⁹ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон. 1996. Б. 516.

Амир Темур даврида иктидорлар¹⁰ ҳам катта нуфузга эга бўлишган. Иқто юқори харбий лавозимдаги кишиларга олий Хукумдор лашкарлар ва бошқа давлат ишларида кўрсатган жасорати эвазига берилган ер улуши. Улар баъзан вақтинчалик, баъзан умурбод берилган. Бу усул албатта марказлашув жараёнларига ҳалал бериши мумкин эди. Бизга тарихдан маълумки, иқто тизими Сомонийлар ва Қорахонийлар даврида ҳам мавжуд бўлган.

Шахзода ва хонзодаларнинг тарбиялари оталиқ деб аталган ва бу мансабга ҳам Амир Темур хонадонига энг яқин кишилар танланган. Улар атко, отабек деб ҳам аталган. Улар хукумдор олдига бемалол кириш ҳуқуқига эга бўлган ва шахзодаларни ҳар тамонлама мукамал тарбиялашдек муҳим вазифани бажаришган. Маълумки, қадимдан давлат бошлиқлари янги туғилган фарзандларини бирор энагага бериб эмиздирганлар. Энага бўлиш тоза наслик, янги фарзанд кўрган бўлиши керак бўлган. Аткалар эса анашу энаганинг эри ҳисобланган ва у шахзодага отадек ҳисобланган. Ҳар қандай киши энага ёки атка бўлавермаган, балки тоза наслик, ҳар томонлама соғлом, зийрак, ақлли, доно кишилар бу ишга лойиқ деб топилган.

Улар шахзодалар тарбияси билан махсус шуғулланган. Оталиқ болага турли соҳаларда мураббий устозлар олган ва уларни ҳар тарафлама давлат ишларида тайёрлаб борган.

1394-йил 14-августда Шохрух Мирзо ўғил кўрди. Унга Иброҳим Султон деб исм қўйдилар. Шахзодага Туман оғо (Амир Темурнинг дона завжаси-Ш.Ғ мураббий этиб

тайинланади. “Ва амир Усмон Аббосни отабек (оталиқ –Ш.Ғ) қиладилар ва хатуни Сотқин оғоким, Соҳибқиронга уруғ бўлур эди. Энагаликка муқаррар бўлди¹¹.”

Шахзодалар ёш вақтида салтанатга ўтирса ёки янги иш бошласа оталиқлари уларга маслаҳатчилик қилган.

Шахзодалар ўн икки ёшга тўлганда уларга вилоят берилган. Обрўли амир ёхуд беклардан бири унга мураббий, яъни оталиқ ёки отабек¹² этиб тайинланган. У шахзода ўн олти ёшига етгунча бола номидан вилоятни бошқарган¹³.

Подшоҳ амир фармонларини маҳаллий хукумдорларга етказувчи мансабдор парвонаги¹⁴ деб аталган. Бу мансаб ҳам Амир Темур саройидаги нуфузли мансаблардан ҳисобланган.

Кўкалтош-кўкалдош, шахзода энагасиўғли; сут эмишганлик жиҳатдан шахзодага биродар бўлган киши. Бир онадан сут эмганлиги туфайли улар саройида катта нуфузга эга бўлганлар.

Баковул-шахсий номга қўшилиб келган унвон бўлиб, бу мартабадаги амалдор подшоҳга бериладиган овқатни олдиндан татиб кўрган¹⁵. Унинг зиммасига хукумдор ва сарой аҳли мазали таомлар тайёрлаш, уларнинг ҳавфсизлигини таъминлаш вазифаси юклатилган.

Шунингдек, баковул тўй ва меҳмондорчилик ишларни ҳам бошқарган.

¹¹ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ Саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан. 1969. Б.100

¹² Уша жойда. Б.93.

¹³ Аҳмедов Б. Миллий тарбия сарчашмалари. Т.: Фан. 1996. Б. 125-126

¹⁴ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ Саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан. 1969. Б.458.

¹⁵ Аҳмедов Б. Амир Темурни ёд этиб. Т.: Ғофур Ғулом номли нашриёти. 1966. Б.16.

¹⁰ Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон. 1996. Б 172

Сарой ошпазларининг бошлиғи баковулбоши деб аталган. Баковулбоши нуфузли мансаблардан бўлиб, сарой ошхонасида таомлар тайёрланиши умуман овқатланиши билан боғлиқ барча масалаларга масъул бўлган. Нозик дид фаросатли, олий мансабли, билимдон кишилар бу мансабга қўйилган.

Шунингдек, боварги унвони ҳам шахсий номига қўшиб айтилган¹⁶ ва бу унвон сарой бош ошпазига берилган.

Подшоҳтаомлари олдида тортиб берувчи хонсослар¹⁷ сарой дастурхонини безатувчиси бўлган.

Подшонинг шахсий котиби мўнший¹⁸ деб аталган. У мўншитий хос деб ҳам аталган. Мўнший махфий кенгаш ва мажлислардаги бўлган гапларни холислик билан дафтарга қайд қилиб борган. Мўншийлар томонидан фатҳномалар ва бошқа эътиборга молик хатлар ҳам ёзилган. Улар хусни хатда мохир бўлганлар.

Амир Темур давлатида ёзув ишлари билан шуғулланувчи девон ходимлари бахийлар¹⁹ бўлиб, улар сарой хужжат ишларини юритганлар. Улардан давлат ишларини тўғри ва ўз вақтида юритиш талаб этилган. Уларнинг ҳам баковул, боковулбоши каби саройда нуфузи катта бўлган.

Амир Темур саройида катта мансаб ва унвон эгалари билан бирга хизматчи-ходимлар ҳам фаолият юритилган.

Битикчи, котиб, девон хизматчиси деб аталган хизматчилар салтанатнинг ёзув-чизув ишларини

олиб борган. Подшо девони иш фаолиятини тўғри юритиш муҳимлигини инобатга олсак бу хизматга Амир Темурга яқин, билимдон, зийрак кишилардан қўйилгани англашилади. Хаттот-қўлёзма китоблардан нусха қўчирувчи, котиб, хуснихат сохиби бўлиб, улар давлат аҳамиятга моилик мактублар ёзиш ишларини ҳам бажаришган.

Подшоҳ ва шахзодаларнинг отларига эгар урувчихизматчи зинбардор ҳукумдорга тез ва ҳар доим от-араваларни тайёрлаш керак бўлган.

Ҳукумдорнинг хос ишончли новкарлари ичкилар²⁰ деб аталган. Бизнингча ҳукумдорнинг энг ишончли кишилари, шу боис улар ичкилар дейилган бўлса керак.

Олий ҳукумдорнинг кенгаш ва машваратларида навбатма-навбат ҳозир бўлиб, мажлисда кўрилган ва ечилган муҳим масалалар ва айрим ёзиб олиб сақловчи ходимлар мажлиснавис деб аталган.

Бундан ташқари уларнинг зиммасига подшолик тушган арзлар, қабул этилган қарор (ҳукм), мамлакат аҳамиятига молик ишлардан тортиб то шахсий гапларигача қайд этиб бориш ишлари ҳам юклатилган.

Бу эса Амир Темур даврида бажарилган давлат аҳамиятига молик ишлар баённомалар тарзда сақланганини билдиради.

Подшоҳ ошхонаси хизматчилар тепасида турган мансабдор мирохур²¹ номланган. Улар подшоҳ отларининг зотдорларини танлаш озуқасини таъминлаш, уларни махсус тайёрлаш ишларига масъул бўлганлар.

Подшоҳ саройида Мироббоши мансаби ҳам мавжуд бўлган. Улар сув

¹⁶Шарафиддин Али Йаздий. Зафарнома. Т. Шарқ. Б. 262

¹⁷. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ Саъдай ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.100

¹⁸. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ Саъдай ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.100

¹⁹. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ Саъдан ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.351

²⁰. Шарафиддин Али Йаздий. Зафарнома. Т. Шарқ. Б. 262

²¹Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб. Т.:Ғофур Ғулом номли нашриёти. 1966. Б.15

хўжалиги бошқарувчиси мироблар²² фаолиятига раҳбарлик қилган. Сунъий суғоришга айланган Ўрта Осиё иқлимини инобатга олсак, сув тақсимооти масаласи катта аҳамиятга молик эканлигини англаймиз.

Мухандис-геометрия илмини яхши билган олим, биноларнинг тарихини тузиб берувчи мутахассис; қурувчи инженер. Уша даврдан қолган бетакрор ва залворли иморатлар уларнинг савияси ва илми даражасидан дарак беради. Бу мутахассис ҳам Амир Темур нинг бунёдкорлик фаолиятида фаол иштирок этган.

Шахсийномга қўшилиб келган миҳаффаги²³ подшоҳ тахтиравони (муҳаффаши) га боғлиқ бир лозим эканлиги билдиради.

Сарой хизматчилари орасида фаррошлар ҳам бўлиб улар подшоҳ хоналарини супуриб-сидирувчи, гилам, тўшак ва бошқа керакли нарсаларни озодалик, саришталикка жавоб беришган.

Подшоҳ саройида (ҳарамда) хизмат қилувчи бичилган ахта қуллар хожа саролар деб аталган. Улар ҳарам аҳлини хизматини қилган.

Сарой хизматчилари орасида чухралар ҳам фаолият юритган. Улар оқсуяк тоифадан чиққан ва сарой хизматида бўлган ёш йигитлар эди²⁴. Бизнингча улар шахзодаларнинг шахсий кўриқчилари бўлган. Уларнинг бошлиқлари чухрабоши деб аталган.

Подшоҳлар чодирини олиб юрувчи хос хизматкор шукурчи деб аталган. Амир Темур кўпроқ вақтини юришларда ўтказган ва доим

шукурчининг иши шунга яраша мураккаб бўлган.

Подшоҳ саройини назорат қилиб турувчи қуролбардор, яроқбардор, салоҳдор киши курчи деб аталган. Бизнингча, улар сарой хавфсизлигини таъминлашда катта аҳамиятга эга бўлган.

Маҳаллий бошқарувга оид мансаб ва унвонлар: Шероз, Исфохон, Язд, Хирот, Самарқанд каби шаҳарлар маҳаллий девонлар мавжуд бўлиб девон бошлиқлари “Соҳиби девон” деб аталган²⁵. Маҳаллий девонлар ҳақида бизгача кам маълумотлар етиб келган. Бизнингча бундай маҳаллий девонлар катта аҳамиятга молик бўлган шаҳарларда ташкил этилган. Маҳаллий девон форс маъмурларидан тузилган, аммо солиқларни йиғиш тўлиғичауларнинг ваколатига кирмаган. Девонларнинг ваколатли муддати ҳақида маълумотлар кам бўлиб, соҳиби девонлар бир вилоятлардан бошқа жойларга ҳам ўтказилган.

Маҳаллий бошқарувда доруғалар катта роль ўйнаганлар. Улар туман, шаҳар ёки вилоят хокими, соқчилар бошлиғи каби кўплаб ваколатли ишларни бажарган. Улар кўпинча чегара вилоятларига тайинланган. Раиятни рўйхатга ва подшоҳ саройига етказиш, маҳаллий ҳуқумдорларни назорат қилиш ишлари ҳам доруғалар зиммасида бўлган²⁶. Доруғалар юришлар вақтида Амир Темур кўшинини кузатувчиси вазифасини ҳам бажарган²⁷. Шунингдек туманларни бошқариши, почта

²² Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ Саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.350.

²³ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996. Б 512-513

²⁴ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ Саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.350.

²⁵ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996. Б 518.

²⁶ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996. Б 521.

²⁷ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996. Б 526.

станциялари иш фаолиятини тўғри ташкиллаштириш, солиқлар йиғиш ва уларни саройга юбориш ишлари билан ҳам шуғулланган²⁸. Доруғалар қишлоқ хўжалигини тиклаш, шаҳарлар қурилиши ёки қайта тиклаш ишларига ҳам масъул бўлган.

Демак маҳаллий ижория ҳокимиятни бошқарувчи доруғалар ўз ҳудудларидаги барча масалаларга жавобгар шахслар бўлиб, улар темурийлар давлатчилиги тарихида муҳим ўрин тутганлар. Доруғаларга ҳам давлат томонидан катта талаб ва мажбуриятлар қўйилган.

“Темур тузуклари”да келтирилишича, агар уларга қарашли ҳудудда бирор фуқаронинг мол-мулки талон тарож қилинса, ўша маъмурлар ўз ҳисобидан мол-мулкни тўлаганлар, шунинг учун бу мансаб ҳам жуда масъулиятли ҳисобланган. Бу мансабларга ҳам тамға ёрлиғига эга бўлган чиғатой задоғонлари қўйилган.

Муҳосиллар ҳам кўпроқ чиғатойлардан қўйилган²⁹. Муҳосил ҳам энг нуфузли мансаблардан ҳисобланган. Улар доруғалар билан бир қаторда кўп шаҳарларда фаолият юритдик. Муҳосиллар кўпинча моли омон солиғини, қарам ерларда хирож солиғини йиғишга масъул бўлганлар.

Тамғачилар савдо-сотикдан ва божхона хизмати орқали келадиган тушумларни йиғиш ишларига масъул бўлган³⁰.

Ҳар бир вилоят ва шаҳарларда адолат амири мавжуд бўлиб, у шу ҳудуднинг адлия ишларини назорат қилиб борган. Амир Темур даврида ҳокимият идоралари, солиқ бошқаруви, божхона хизмати ва бошқа

маҳаллий давлат бошқарув идораларининг даражасини ана шу турли мансаб ва унвонларни таҳлил этиш орқали билиб олишимиз мумкин.

Жойлардаги молиявий қирим-чиқим ишлари бўйича ерлардаги вакиллар муҳосиб-ҳисобчи, ҳисоб-китобларни сақловчи муставфийлар³¹ деб аталган.

Қалъа бошлиғи кутвол³² дейилган. Бизнингча улар мудофаа ишларида муҳим роль ўйнаган. У пайтда мустаҳкам қалъалар мавжуд бўлибуларни забт этиш мушкул масала бўлган. Бу қалъалар аввало стратегик ва мудофаа мақсадларида қурилган. Ёв бостириб келган тақдирда ҳам қалъа дарвозасини очиш ёки очмаслик масаласини кўпинча кутвол ҳам қилган. Қалъа дарвозалари калити куторлда турган. Шунинг учун бизнингча бу мансабга ватанпарвар, тадбиркор, ақлли кишилар қўйилган.

Маҳаллий бошқарувда муҳтасиблар ҳам муҳим роль ўйнаганлар. Улар мўмин-мусулмонлар томонидан шарият қонун-қоидаларининг бажарилиши, бозорда нарх-наво ва тошу тарозуларнинг тўғри ёки эгрилигини назорат қилиб турувчи мансабдор ҳисобланган. Мухтасиблар маънавий ишларни ҳам назорат қилинган.

Молия ва қишлоқ хўжалигини бошқариш ишлари билан шуғулланган маҳаллий ва кичик маъмурлар аминлар (ишончли кишилар) деб аталган. Улар маҳаллий ҳудудларда экин ерлари, солиқ йиғиш ҳуқуқи ва ваколатига эга бўлган³³.

Олий ҳуқумдорнинг фармонлари ва подшоҳликда (хусусан саройда) юз

²⁸ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.:

Ўзбекистон: 1996. Б. 526.

²⁹ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.:

Ўзбекистон: 1996. Б. 526

³⁰ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.:

Ўзбекистон: 1996. Б. 520.

³¹ Абдураззоқ Самарқандий. “Зафарнома”

Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.:

Фан. 1969. Б. 457.

³² Уша жойда. Б. 63

³³ Муҳаммаджонов А.Р. Темур ва темурийлар.

Б. 121.

бериб турадиган муҳим воқеаларни халққа эълон қилиб турувчи кичик мансабдор жарчи³⁴ дейилган. Улар маҳалла ва қишлоқларда, бозорларда ва халқ оммаси йиғилган ерларда баланд овоз билан жар чақирганлар. Бу ҳам ўрта аср давлатчилигига хос ахборот алмашиш усулларида бири эди.

Сув тақсимловчи мироб жуйбон деб аталган. Улар ўз ваколатлари доирасидаўзларига тегишли ҳудудларда сув тақсимоти билан шуғулланган.

Маҳалла раиси, хунармандлар растасининг бошлиғи Кулу деб аталган. Аввалги ҳудудий жойлашувга кўра маҳалла ва қишлоқларда маълум. Касб-хунар эгалари истиқомат қилган. Уларга эса ҳам касбу хунари, ҳам оилавий аҳволи билан иборат бўлса оладиган кишилар маҳалла раиси этиб сайланган.

Бизнингча қишлоқ ҳокимлари калонторлар дейилган ва улар маҳаллий ҳокимият идораси вакили ҳисобланган. Улар ҳам ўз ҳудудининг ижтимоий ҳаётига, тинчлик фаровонлигига жавобгар бўлганлар.

Суд-ҳуқуқ ҳокимиятига оид мансаб ва унвонлар: Амир Темур даврида қозилик мансаби энг нуфузли ва масъулиятли вазифалардан бири бўлган. Қозилар давлатнинг суд, ҳуқуқ-тарғибот ишларини мувофиқлаштиришда муҳим роль ўйнаганлар. Улар ижтимоий адолат тамойилларини амалга ошириш, давлат ва ҳуқуқ, давлат ва фуқаро, фуқаро ва жамият, фуқаро ва фуқаро ўртасида муҳим воситачилик ролини бажарган ва ўзаро муносабатларнинг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиб турган. Улар ноинки ҳуқуқ-тартибот

балки давлатнинг ҳуқуқий маданиятни оширишда ҳам муҳим роль ўйнаганлар. Қозилар давлат куч-қудрати рамзларидан бири бўлган. Шунингдек давридаги қонунийликнинг қарор топишида ҳам катта касб этган. Қозиларнинг қонунга сўзсиз амал қилиши, бу даврда қатор топган ҳуқуқий мувозанат ўз замонасида жуда катта маънавий, илм ва салоҳиятга эга бўлган қозилар этишиб чиққанини кўрсатади.

Чигатой амирлари ва шахзодалар ишларини кўрувчи амалдор ярғучи деб аталган. У Олий трибунал судида фаолият юритган.

Қозилар қонунийлик, қонун олдида барчанинг тенглиги, адолат, қонунларга сўзсиз амал қилиш каби тамоилларига амал қилган.

Улардан адолатли ва қонуний ҳуқум-қарорлар чиқариш талаб этилган. Агар тамонлардан бири қозининг чиқарган қарори ёки ҳукмидан норози бўлса, унинг устида турган қозиларга, қозикалонлар³⁵ ҳатто давлатбошлиғига шикоят қилишга ҳақли бўлган. Бутун мамлакат бўйича қозилар фаолиятини назорат қилиш қозикалонга юклатилган.

Амир Темур давлатида судлов ишлари қозилар томонидан амалга оширилган бўлиб, улар шарият, фуқаролик, ҳарбий судларга бўлинган.

Тарихчи олим Азамат Зиё ҳам бу даврда “адлия яъни суд-ҳуқуқ тизимини учга бўлган эди. Адлия вазирлиги тўғридан тўғри фуқаролар, ё манба тили билан шуғулланган. Ҳарбий суд (лашкар қозиси) эса алоҳида равишда фаолият кўрсатга. Шарият тартиблари билан эса ислом қозиси шуғулланган³⁶”.

³⁴ Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996. Б. 453

³⁵ Тожиҳанов У. Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. 1-жилд. Ўзбекистон ИИВ Академияси нашри. Т: 1998 й. Б. 178

³⁶ Азамат Зиё. Давлат бошқаруви, қонунчилик ва ҳарбий сиёсат. Т.: Б. 180-181

Акадимик Бўрибой Ахмедов фикрига асосан дунёвий масалалар билан шуғулланувчи қозилар аҳдос қози деб номланган. Шариат ишлари билан шуғулланувчи қозилар шариат қозиси, сипоҳийлар ўртасидаги келишмовчилик ва тортишувларни ҳал этувчи қози-қози аскар деб аталган³⁷. Амир Темур даври ҳуқуқ-тартиботини ўрганар эканмиз, бу соҳада кўплаб мансабдорлар фаолиятини юритганлигини, уларнинг ҳар қайсиси ўзининг аниқ вазифаларига эга бўлганлигини билиб оламиз. Шулардан бири асослардир³⁸.

Улар тунда фуқароларнинг тинчлик хотиржамлигини сақлашга масъул бўлганлар.

Фуқаролардан тушган арз-додларни қабул қиладиган ва маъмуриятга етказадиган мансабдор додхок³⁹ деб аталган.

Солиқ йиғувчи, ясони амалга оширувчи мансабдор ёсоқий-бўлиб, улар сарбоз⁴⁰ деб ҳам деб аталган. Давлат маъмурий тизмида ёқоқийлар ҳам катта аҳамият касб этганлар. Давлат бойлиги, равнақининг бош манбаи солиқ ва хирожларнинг камчиликсиз хазинага келиб тушиши уларнинг ҳалоллигига боғлиқ эди. Уларнинг зиммасига халқни қийнамаслик ва шунингдек давлатни ҳам унутмаслик, қонундан четга чиқмаслик вазифалари юклатилган.

³⁷. Азамат Зиё. Давлат бошқаруви, қонунчилик ва ҳарбий сиёсат. Т.: Б.180-181.

³⁸. Ахмедов Б. Амир Темур давлатини идора қилиш сиёсати. Амир Темурни ёд этиб. Т.: Ғофур Ғулом номли нашриёти. Т.: 1996. Б.116

³⁹. Шарафиддин Али Йаздий. Зафарнома. Т.: Шарқ. 1997. Б. 262

⁴⁰. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ Саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан. 1969. Б.455.

Полиция маҳкамаси йасағлиқ⁴¹ деб аталган. Улар давлат ичидаги тартиб-интизомларни сақлашга масъул бўлишган. Биз юқорида асослар, йасағлиқ ва бошқа ҳуқуқни мувофаза қилувчи мансаблар ҳақида маълумотлар бердик. Бу маълумотлар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар турли-туман бўлганини ва уларнинг маълум вазифаси мавжудлигини кўрсатади.

Диний бошқарувга оид мансаб ва унвонлар: Амир Темур даврида ислом динининг мавқеи баландлиги инobatга оладиган бўлсак, диний бошқарув ҳам катта аҳамият касб этганини анлаб етамиз. Амир Темур давлат бошқарувида ислом мафқурасини давлат ва халқ таянчи вазифасини бажарган. Шу туфайли у бошқарувда диний бошқариш усуллари такомиллаштирган эди.

Амир Темур даврида мусулмонлар пешвоси шайхулислом деб аталган. Алишер Навоий “Шайхулислом” мусулмонлар пешвосидан иборатдур ва ислом муқтадосиға ишорат. Мундоқ киши олими керак Исломпаноҳ ва орифе керак. Муҳарраби даргоҳ, Хиродманди шариат шиор ва фақирға хурсанд тариқат осар яхши-ёмонга шафқати фазли улуғ кичикка иршоди нафви қонуниға росих ва барча мубтадотлар бидъатиға носих⁴² дейди.

Шайхулислом аввало илми, ислом динининг паноҳи, оиф яъни комил инсон, ҳар тамонлама мукамал, шариатга сўзсиз итоат этадиган, уни қаттиқ ҳимоя қиладиган, инсон бўлмиш мискинларга, яхши-ёмонга шафқатли бўлмоғи, улуғ кичикка нафи этадиган, мутасаввуф

⁴¹. Ҳусайн Байқаро. Рисола. Нашрга тайёрловчилар: Алибек Рустам ва Каримбек Ҳасан. Т.: Шарқ. 1991. Б. 21-22

⁴². Алишер Навоий. Мақбул Қулб. Асарлари. Т.: XII. Т.: 1996. Б.17.

бидъатни заифлаштирмоғи ва исломни кучайтирмоғи, турли ғояларга қарши курашмоғи керак. Бу мансаб олий диний мартаба ҳисобланганлиги боис бу мартабага катта обрўга эга бўлган, ўз ортидан кишиларни эргаштира оладиган кишилардан қўйилган. Ўрта аср мусулмонлари давлатчилигига ислом ғоялари асосий мафкура ҳисобланган. Ўрта асрлардашайхулислом катта сиёсий нуфузга эга бўлган ва у маънавий ҳаётга, ҳатто мамлакат сиёсий ҳаётига катта таъсир кўрсатган⁴³.

Саройдаги энг катта диний лавозимлардан бири аълам дейилган. Бу олий лавозимга фикҳ ва шариат қонунидан танлаб қўйилган. Улар шариат қонунларига оид масалаларда бош ҳуқумдорга маслаҳатчилик ҳам қилинган⁴⁴.

Мўмин-мусулмонлар томонидан шариат қонун-қоидаларнинг бажарилиши, бозорда нарх-наво ва тошу-тарозуларнинг тўғри ёки эзгуликни назорат қилиб турувчи олий мансабдор мухтосиб⁴⁵ деб аталган. Улар асосан маънавият ишларига масъул бўлганлар.

Амир Темур давридапайғамбар Муҳаммад с.а.в нинг авлодлари саналган сайидларнинг обрўси кучли бўлган. Улар мамлакат ҳаётида катта ўрин тутган. Амир Темур уларга катта ер-мулклар моддий ҳадялар инъом этган.

Мухтасибга бўйсунувчи мансабдорлар ихтисоб аҳли (иқтисобчи)лар деб аталиб, уларга шариат асосида ижтимоий тартибни сақлаш ва бузукчиликнинг олдини

олиш вазифаси юклатилган. Улар ичкилик, маишатбозлик, тарозидан уриш каби турли салбий иллатларга қарши иш кўрганлар ва жамият тартиб-интизомини сақлашда катта роль ўйнаганлар. Улар ўзларига тегишли ҳолатлардаги ҳуқуқбузарликларни жазолаш ҳуқуқига эга эдилар. Улар ўзларига тегишли ҳудудлардагимаънавий масалаларга масъул бўлганлар.

Вақф ерларини бошқариш каби муҳим ишларни олиб борган мансабдор⁴⁶ садр деб аталган. Садр масжид, хонақо каби диний масканлар, давлат томонидан хусусий мулкдорлар томонидан ҳадя этилган диний идораларга тегишли ерларнинг олиқ-солиқ, сарф-харажат ишлари билан машғул бўлган. Улар Садри аъзамга бўйсунганлар. Садри аъзам-сайидлар ва диний арбобларга суюрғол тариқасида берилган ерлар, шунингдек вақфларни тафтили қилиб, вақти-вақти билан олиб ҳуқумдорнинг арзига етказиб туриш зиммасида бўлган олий мансабдор бўлиб бу мансабга фикҳ ва шариат илмини яхши билган, ҳалол, тақводор олимлардан қўйилган.

Амир Темур даврида мусулмон ҳуқуқини шарҳлаш ва тасниф этиш ишлари билан фақҳлар шуғулланган. Улар мусулмон ҳуқуқидаги баъзи ечилмаган муаммоларни ечишга интилиб аввало Қуръони Карим, ҳадислар ва ўзларидан аввал мусулмон ҳуқуқига оид асарлар ёзган олимларнинг асарларига таяниб тадқиқотлар олиб борилган.

Имом хатиблар масжид ишларини юритиш ва халқни номозга чақириш, номоз ўқитиш вабошқа ишларга бошчилик қилганлар. Улар аҳолини турли давлатлари билан яхшиликка чақирганлар. Бу давлатлар

⁴³ Амир Темур жаҳон тарихида. БМТ. ЮНЕСКО. Париж. 1996. Б 65.

⁴⁴ Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб. Т.: Ғофур Ғулом номли нашриёти. 1966. Б.14.

⁴⁵ Муҳаммаджонов А.Р. Темур ва темурийлар. Б. 121.

⁴⁶ Амир Темур жаҳон тарихида. Илмий раҳбар С.С.Саидқосимов. Т.: Шарқ. 1996. Б 65

айниқса жума номози куни яхши ташкиллаштирилган.

Амир Темур даврида ваъизлар (ваъз айтувчи Ш.Ғ) ўз нутқларининг равонлиги ва таъсирчанлиги билан омманинг онгига катта таъсир кўрсатган.

Мадрасаларда диний ва дунёвий илмлардан дарс берувчи муаммолар мударрислар дейилган. Булар аҳолининг саводхонлигини, маънавий дунёсини оширишда катта роль ўйнаганлар. Мударрисларнинг обрўси халқ орасида баланд бўлган.

Бў даврда шайхлар ва уларнинг авлодлари ҳам энг обрўли кишилардан ҳисобланган.

Биз юқорида Соҳибқирон Амир Темур давридаги мавжуд бўлган мансаб ва унвонларни имкон даражасида кўриб чикдик, аммо бу мукамал маълумотлар эмас албатта.

Адабиётлар рўйхати

1. Темур Тузуклари. Форс тилидан Алихонтўра Соғуний ва Ҳабибулла Кароматов. Проф Б.Ахмедов таҳрири остида. Т.: Адабиёт ва санъат. 1991. Б119
2. Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб.Т.: 1996. Б.15
3. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.460
4. Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996.Б 519
5. Шарафиддин Али Йаздий. Зафарнома. Т. Шарқ. 1997.
6. Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб.Т.: 1996. Б.14
7. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.93
8. Ахмедов Б. Миллий тарбия сарчашмалари.Т.: Фан.1996
9. Шарафиддин Али Йаздий. Зафарнома. Т. Шарқ. Б. 128.
10. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.454.
11. Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб.Т.: 1996. Б.16
12. Шарафиддин Али Йаздий. Зафарнома. Б. 262.
13. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.454.
14. Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб.Т.: 1966. Б.14.
15. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.351.
16. Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб.Т.: 1966. Б.15.
17. Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб.Т.: 1966. Б.15.
18. Муҳаммаджонов А.Р Амир Темур ва Темурийлар. Б. 121.
19. Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996.Б 518.
20. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б. 461.
21. Ахмедов Б. Амир Темурни ёд этиб.Т.: 1966. Б.16.
22. Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996.Б 512-513.
23. Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон: 1996. Б 520 Абдураззоқ Самарқандий. Матлаиъ саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: Фан.1969. Б.351.
24. Appendix The formal administrativlsfracture. P.173-174
25. Махмудова А. Н. и др. Медицина Узбекистана-достижения и перспективы развития сферы //Достижения науки и образования. – 2020. – №. 3 (57).

26. Махмудова А. Н. и др. Роль молодого поколения в формировании современного гражданского общества //Достижения науки и образования. – 2020. – №. 3 (57).
27. Nugmanovna M. A. The role of social control in the legal socialization of the individual //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 5. – С. 712-721.
28. Makhmudova A. N. Legal socialization problems of personality in modern civilian society //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 3. – С. 146-151.
29. Nugmanovna M. A. Factors and means of the content of legal socialization of the individual in modern civil society Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems
30. Suyunova K.B. // Governmental support of innovation in the sphere of tourism // INNOVATIONS IN ECONOMY №4 (2020), 79 p.
31. Sadikova Yo. Issues of social justice and punishment in temur's structures
<https://conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/601>
- 32.** Makhmudova A.N. Modern biotechnical problems of medicine and their solutions
<https://www.conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/602>
- 33.